

Олена Садоха

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕЛЕВАНТНОСТІ

Стаття присвячена вивченню перспективних розвідок щодо розв'язання проблеми установалення соціальних взаємин через актуалізацію теми нормальності в межах соціальної феноменології.

Ключові слова: релевантність, соціальне середовище, типіка, нормальність, повсякденність, трансцендентність, межа.

Статья посвящена изучению перспективных исследований, направленных на решение проблемы установления социальных отношений посредством актуализации темы нормальности в рамках социальной феноменологии.

Ключевые слова: релевантность, социальная среда, типика, нормальность, повседневность, трансцендентность, граница.

The article is devoted to research perspective explorations decisions of a problem of formation of social relations by means of studying a theme of the normal in social phenomenology.

Key words: relevance, the social environment, typical, normal, everyday, transcendence, fringe.

Феноменологічні розвідки у площині досліджень соціальної релевантності експлікують проблемне коло установалення соціальних взаємин та їхніх меж, зокрема через «тематизацію типізації»¹, відкривають шлях до переосмислення найактуальнішої проблеми всіх часів людського існування – нормальності. Певні напрацювання з цього приводу закладено Едмундом Гусерлем. Проте тільки з Шюцевих студій починає розгоргатися цілісне подання зв'язку між нормальністю і повсякденною типікою. Проте і тут доцільно підкреслити момент лише «початку», імпліцитної присутності, у той час як саме ґрунтовне вивчення радше пов'язано з роботами, зокрема Ріхарда Гратгофа, Моріса Натансона. У зв'язку з цим видається слушним продовжити розвиток порушеної раніше проблематики соціальної релевантності [зокрема 1; 2; 3, с. 96–100] і проаналізувати специфіку зв'язку між нормальністю і типікою, спираючись на соціальну феноменологію Гратгофа, через з'ясування специфіки тематизації взаємозв'язку між нормальністю і схемами типізації щодо активного соціального середовища, а також через експлікування вихідної настанови щодо зіставлення типіки і нормальності в межах соціальної феноменології.

Відповідно до дослідницької мети проаналізуємо позицію «соціальної феноменології» Гратгофа, який виступає з низкою критичних зауважень щодо пропозицій ідентифікувати «нормальне» повсякденності з «типичним», що відкриває взаємозв'язок між «схемами типізації» і «нормальністю» в комунікативній ситуації. Видається слушним відзначити,

що своє перше уявлення щодо визначеного зв'язку Гратгоф подає в статті «Про нормальність в повсякденному житті» (1973). У подальшому ця робота продовжена під час участі у констанцькому дослідницькому проєкті «Соціальна релевантність та біографічна структура», що за її підсумками було видано статтю в збірнику «Альфред Шюц та ідеї в соціальних науках» (1979), а також у головному творі «Milieu (активне соціальне середовище – О. С.) і життєсвіт» (1989, S. 338–368).

Розпочати аналіз доречно із прояснення особливості гратгофівських дефініцій, зокрема нормальності. Нормальність слід розглядати не як життєсвітове апріорі, а як соціальну організацію спільнолюдського середовища, в котрому вже завдана повсякденна типіка. Таке понятійне заміщення інтендує методологічну специфіку пропозиції Гратгофа. Він обстоює, що дослідження конкретного дійового переживання індивідуума в оточенні та визначення якогось організаційного способу соціального середовища не перебувають у площині принципового конфлікту або на радикальній відстані від традиційних соціально-наукових методів дослідження. Це вчення сприяє поняттєвому проясненню відповідної роботи, «не занурюючись у зарости філософської рефлексії» (Гратгоф). Обмеженість та завершеність кожного досвіду дій, а також їхнє розмаїте диференційоване опосередкування завдяки наявності інших закладають «межі», або «обмеженості» кожного середовища. Ці межі мають свої особливості, котрі необхідно враховувати. По-перше, вони визначені у вимірі фактичного, потенційного знайомого буття в кожному конкретному випадку. По-друге, вони трансцендуються кожною типізацією.

Гратгофівське прагнення вирізнити поняття нормальності і типовості зумовлено усвідомленням низки проблем, які можуть виникнути під час ототожнення названих концептів, зокрема щодо меж соціального середовища, тому що в такому разі йтиметься про звуження «соціального середовища» до «життєсвіту» окремого поодинок. Це в свою чергу призведе до обмеженості пояснення типових досягнень іншого під час конституювання активного соціального середовища, котре, за спостереженнями Гратгофа, можливо пояснити тільки додатково – через рольову теорію. Але саме такий шлях він і піддає критиці. Обстоювана ним теорія типізації має підтвердити, що не існує «абсолютно іншого буття», іншого зі своєю типікою. У протилежному разі, якщо таке визнати, то стають наявними схеми типізації у грі, котрі подають іншого саме як – абсолютне інше. Недаремно у різних виставах соціальної гри з'являються «ненормальні», «варвари», «ідіоти». Поданий в девіантній теорії процес утворення груп, здається, тільки підтверджує порушене Гратгофом питання. Як тільки є у наявності та розпорядженні схеми типізації, то

виникають відповідні обмеження щодо повсякденної самозрозумілості. Одночасно з визначенням цих обмежень закладаються межі й активного соціального середовища.

У зв'язку із зазначеним видається слушним розглянути відповідь на доречне питання про складники схеми типізації нормальності під час такого закладання меж. Нормальність як конститутивна здатність щодо типізації світу визначається через межі типової та повсякденної комунікації. Те, що існувало б по той бік межі, або радше сказати границі, було б досяжне тільки за допомогою жорсткої формальної конструкції. Інакше кажучи, відповідь на питання про розташоване «по той бік» світу типово-нормального Я має лунати таким чином – це галузі примітивного мислення, дитячі фантазії, світи божевілля, омани. Проте спадає на думку необхідність враховувати те, що кожний з цих світів, незважаючи на абсолютно різні за типікою та нормальністю повсякденності, має в розпорядженні свій власний когнітивний стиль, свою дистинктивну типіку. Гратгофом унаявлюється ще одне важливе щодо цього питання про встановлення різниці, або «рекогніцію та аппрегензіювання розрізнення»² та пов'язана з цим проблема валідності обґрунтованості зрозумілості. Визнається, що типіка та нормальність визначають свої межі, коли вони прирівняні в соціальному середовищі. У зв'язку з цим слід підкреслити важливе щодо розуміння послідовності традування визначеного Гратгофом напрямку міркувань (як протилежного системному) судження: переходи, опосередкування з «іншими» світами стають доречними в системах. Тому «систематичне» продовження повсякденної комунікації здійснюється через «код», іншу логіку, стиль примітивного мислення [6, S. 347]. Тобто до уваги береться «константа» комунікативних стилів, котра повинна залишатися чинною щодо ділянки первісної та конститутивної типіки. «Прийняття константи» приведе до самостійності кожної комунікативної системи, що пожвавляє картезіанство. Радикальне диференціювання повсякденності на світи, наприклад, дитячого і примітивного, за Гратгофом, впливає з помилкової відмінності нормальності та типіки, оскільки повсякденне середовище іншого не є більше безпосереднім для інших. У своїй критиці Гратгоф доводить, що можна розв'язати ці труднощі, якщо відмінність між охопленою середовищем знайомістю та типово-охопленою близькістю подається як основоположна відмінність в структурі знань. У такому разі межі соціального середовища повинні визначатися не через типову близькість, а через нормальний рівень знайомості. З цієї думки випливає: типіка та типізації того, що діє, посилаються на межі соціального середовища як минушу структуру, а й тому таку, що «трансцендує». У

зв'язку з цим спадають на думку певні наслідки з Шюцевих студій, а саме, що проблема трансцендентності розв'язується в теорії життєсвітowego символу. Головною темою цих студій є теза, що схеми типізації, котрі фундовані в соціальному середовищі, посилаються на соціальне середовище як на «індекс» їхньої реконструкції та «нормалізуються». Основоположна відмінність між «знайомістю» та «близькістю» виявляє у грі іншу відмінність, що важлива для теорії соціального символу. Йдеться про шюцівську «регіоналізацію» символу, але, як відзначає Гратгоф, подану, проте не розв'язану. Зважуючи на це, експлікуймо запропонований ним шлях вирішення.

У зв'язку з цим доцільно звернути увагу до визнання «завершених» зв'язків активного соціального середовища, оскільки вважається, що саме це сприяє розумінню «сумнівної тендітності» (Гратгоф) символів. Мовиться про те, що остання й вирізняє регіональний символ від універсальних знаків та їхньої «системно-специфічної пронизливості». Таким чином, життєсвітова різниця знаків та символів фундується на «напруженні» між універсальністю знаків та регіональністю символів. Це вимагає подальших з'ясування, що робить Гратгоф через наведення трьох прикладів. Слушним щодо цього стає загальний момент, котрий об'єднує всі три приклади. Він нагадує предикативну фігуру висновку, котру свого часу Пірс назвав «абдуктивною», зокрема ця тема була досліджена автором [3], тому тут тільки наголошено на певних її аспектах, а саме: абдукція насамперед виявляється допредикативною та у цьому сенсі є суттєвим моментом інноваційного процесу розуміння як в повсякденності, так і в науці³. Відповідно до обраної мети тут можливо тільки зупинитися на аналізі пропозиції Гратгофа. Для нього важливо, що абдукції знаходяться в екстраординарному зв'язку з типізаціями. В амбівалентних ситуаціях повсякденного діяння та поведінки двозначність спрощується завдяки варіативності та розрізненню схем типізації, конституюванню нового типу. І саме цей процес, як доводить Гратгоф, має абдуктивну структуру. У зв'язку із зазначеним виявляється, якщо виходити з прийняття життєвого світу як універсально всеосяжного, то випадки «примітивного» або «шизофренічного» мислення стають (за значенням) тільки зразками процесу «залишкової» типізації. Ці ідеї викладені Гратгофом, зокрема через обговорення гусерлівського аналізу аномального в його зв'язку із класифікаційними схемами повсякденної та наукової типіки у статті «Про логічні і соціальні типи» ([7]; про це див. також у авторській: [4]). У зв'язку з цим запропоновано і подано «феноменологічне читання» названих прикладів. Висловлювання,

наведені в прикладах, виявляються предикативними показниками для процесу типізації проблематичного, а не типіки повсякденності.

Зіставляючи типіку і нормальність, Гратгоф висуває таку гіпотезу. Вважається, що типіка та нормальність розрізнені через конституювання схем типізації, в свою чергу, повсякденна нормальність є подальшою проблемою повсякденної типізації. У зв'язку з цим вона є конструктом повсякденної типіки і тому фундаментальною формою організації соціального середовища. У такому разі «нормалізація» соціального середовища розглядається як суцесивне, проте водночас сумнівне досягнення, тому що виникає в нез'ясованому зв'язку зі структурою норм повсякденності. Закладання меж соціального середовища, котре здійснюється через застосування схеми типізації, часто пов'язано із створенням аномалій, у разі порушення схем. У зв'язку з цим й порушується питання про їхню нормальність. Тут є сенс згадати про те, що у Герд Бранд [5] також є посилання на гусерлівські розробки щодо зв'язку між повсякденними аномаліями і життєсвітовою нормальністю, з якими виявляється знайомий Гратгоф. Це сприяє його особистому наново зверненню до Гусерля і відзначенню таких висновків. Мовиться про те, що Гусерль розглядав цю тему на «простому ступені» сприйняття смислу, а саме у контексті елементарних типізацій, котрі діють під час конституювання досвідного предмета як сприйнятої речі. У зв'язку з цим у нього міститься надто важливе попередження щодо аномальності або аномальності сприйняття смислу людини. Він нагадує про можливість, що інтерсуб'єктивна аномальність може впливати на спільний процес конституювання. У нього також можна знайти міркування про «додаткове» виявлення ставлення до нормальної досвідної спільності та спільності з аномальними функціями. Звичайно, про інтерсуб'єктивну аномальність або аномальність знає не тільки кожний психіатр, а й будь-яка людина має передбачати її у своєму соціальному досвіді. Соціальні конструкції «нормальної досвідної спільності» стають зрозумілими, за Гусерлем, як проблема суцесивності вже минулої життєсвітової типіки. Такі міркування Гусерля змушують Гратгофа порушити питання про пошук обґрунтування подальшого припущення, що повсякденна нормальність так само, як і аномальність, виникає в зв'язку зі схемами типізації соціального середовища. Розв'язуючи це питання, Гратгоф спирається на два відповідних напрями дослідження: культурно-антропологічні студії Мері Дуглас та бейтсонівські дослідницькі напрацювання. Обидва напрямки мають спільні риси, зокрема вивчають, якою мірою соціальне середовище генерує місцеві класифікаційні порядкові зразки – тобто, за термінологію гратгофівських зацікавлень, – «схеми типізації», котрі для

активного соціального середовища і тільки для нього виявляються типовими. Окрім цього, важливо підкреслити і спільну думку, що аномалії мусять виникати на цій підставі з подальшим розвитком соціального зв'язку, що їх охоплює. Кожний з цих напрямів містить плідні ідеї, котрими прагне скористуватися Гратгоф. Бейтсоном порушується питання про нормальність соціального середовища. У бейтсонівських дослідженнях комунікативних ситуацій Гратгофа приваблює впровадження і застосування такого поняття, як подвійний зв'язок для визначеної комунікаційної аномалії. Зроблено цікаве спостереження, що «патологічно» зрозумілий зв'язок був стійким та не розв'язаним ззовні соціального середовища, тому комунікативна нормалізація в соціальному середовищі повинна передбачати опосередкування. Це свідчить про те, що такого роду «подвійно переплетені» комунікаційні порушення унаочнюють «дефіцит» або обмеженість соціального середовища. У свою чергу, Дуглас висловлює суттєві критичні зауваження, ґрунтуючись на численних фактах, щодо так званого «примітивного» мислення. Розглядаючи логічні аномалії, котрі призводять до тези про примітивні когнітивні структури в структуралізмі, вона відзначає, що звернення до контексту дій спілкування з живими організмами виявляє, що вони вже постають не упорядкованими в таксономічній системі соціального середовища. Аномалії живої та неживої природи є відсиланням до специфічного орієнтаційного зразку відповідного соціального середовища, що визначає межі між анімалістичним та людським. Мовиться про те, що якраз через такі аномалії унаявлюється процес нормалізації соціального середовища.

На підставі зазначених міркувань виявляється значущим для соціальної феноменології Гратгофа такий спільний момент із напрацювань двох вище позначених напрямів, а саме – виокремлення ділянки дослідження проблеми «нормалізації» у активному соціальному середовищі. До того ж стає обґрунтованою висунута теза про нормальність як соціальний конструкт соціального середовища. Проте проблема конститутивної теорії нормальності вимагає звичайно подальшого прояснення питання про зв'язок між схемами типізації та нормалізацією соціального середовища. У зв'язку з цим у Гратгофа можна знайти чотири аспекти, визнаних за важливі для емпіричної роботи. Перший пов'язаний зі встановленням соціальних конститuant суджень про нормальність. Другий покликає з'ясувати вплив картезіанських розміркувань на повсякденні уявлення нормальності. Третій аспект пов'язаний з обговоренням перспективи аналізу проблеми нормальності в категоріях теорії дій. І останній, четвертий передбачає звернення до

Шюцевих студій з метою встановлення слухності щодо позначеної проблеми шюцівського розрізнення персонального типу та типу дій. Поступово з'ясуємо кожний. Беручи до уваги необхідність обґрунтування судження щодо конструкцій комунікативного контексту дій, соціальна феноменологія не може оминати гусерлівські пропозиції щодо аналізу типізації з такого роду контекстів, де досвід дій подається у судженнях. Йдеться про впровадження Гусерлем у «Досвіді і судженні» двох модальностей суджень, суголосно котрому кожна сумнівна ситуація має розглядатися як випадок або «відкритих можливостей», або «проблематичних можливостей». У зв'язку з цим судження про нормальність можуть виявлятися обома способами, як їх вирізняв і подав Гусерль. Перший спосіб пов'язаний з аналізом модусу сумніву, позначеного як «відкрита можливість» за прикладом сприйняття апрозентованої зворотної сторони речі. У разі безпосередньої нерепрезентованості сторони явища необхідно зважити на те, що будь-яке судження щодо цього є «відкритою» (Гусерль) модальністю. З цього випливає висновок про те, що апрозентація є центральним моментом кожної типізації. У зв'язку з цим трансцендентність типіки ґрунтується на апрозентативних посиланнях. Під час відсутності процесу подальшого «знайомства», типізації «однобокої довіри» залишаються очевидними тільки у модусі «відкритої можливості». Таким чином, типове постає «відкритим». Проте кожна можливість може набути значущості та вірогідності через ітеративне сполучення знань в сумнівній ситуації. Відтворені на цій підставі судження конститууються на різних тенденціях достовірності, тому проблемні можливості можна оцінювати з імовірністю.

З висловленого випливають важливі для розв'язання проблеми нормальності у межах соціальної феноменології Гратгофа наслідки. Відкриті можливості ґрунтуються тільки на типізаціях, в котрих знайоме подається у судженні. У разі проблематичних можливостей йдеться про схеми типізації на розмаїтих рівнях і стилях відомого буття. Таким чином, розглядаючи ситуації інтеракції, необхідно брати до уваги якраз їхній інтерсуб'єктивний характер. Йдеться про те, що сполучення мотивацій взаємно діючих міститься у встановленому модусі проблематичних можливостей, які, в свою чергу, в певному сенсі мають ситуативно залежний характер та структуровані завдяки схемам типізації. У зв'язку з цим і судження (наприклад, про нормальність іншого) набувають певного рівня достовірності. Проте з цього приводу у Гратгофа можна знайти таке зауваження. Не треба робити висновок, що недостовірне тільки типове соціального середовища. Навіть, навпаки, модальність «відкритих»

можливостей, не маючи вірогідності у конкретних деталях, має абсолютну вірогідність. Не тільки імовірно, а й навіть вірогідно, що відповідне очікування когось здійснено. Проте абсолютно не достовірно (а не тільки імовірно), що при цьому виконується відповідне, визначене очікування. Тобто ситуація здійснення можливостей залишається відкритою, тому що ситуація структурована тільки завдяки типізації. У зв'язку з цим унаочнюється випадок повної невирішеності у межах повної визначеності, котрий у площині соціального виміру експлікує проблему зв'язку інконсистентності і типізації. Гратгоф відзначає, що аппрезентації повсякденної типіки «долають» так звану загальну невизначеність. Девіація в кожному соціальному середовищі, котра міститься в напруженні між недостовірністю та достовірністю повсякденної типіки, «нормалізується» завдяки схемам типізації. Це призводить до імовірностей на підставі очікувань, котрі ґрунтуються на інтерсуб'єктивних досвідах дій, які в конкретному окремому випадку є, як відзначалося вище, не «надійними». У такому разі достовірність тільки типізації діяння – з усією її конкретною недостовірністю – припускає надійну підставу для передбачення діючих. Звичайно, типізації не обмежені місцевою ділянкою соціального середовища, навіть можуть бути і не звернуті до соціального середовища. Проте цікавість викликає, яким чином у такій ситуації, за Гратгофом, розв'язується проблема нормальності. Пропонується таке. Зовні соціального середовища, в рольовому контексті анонімного повсякденного діяння, нормальність, наприклад, іншого уявляється самозрозумілою. Якщо ситуацію можна типізувати як нормальну, то будь-який сумнів має вилучатися. Проте чи здійснено таке щодо судження про нормальність в модусі проблематичних можливостей, у разі суцесивного спростування діючим сумнівних моментів через імовірність? Із зростанням рівня анонімності між потенційними діючими «нормальність іншого» повинна залишатися у відкритій можливості. Саму по собі можна вважати як «нормальну» ситуацію дій, котра визнається сумнівною щодо нормальності в модусі проблематичних можливостей, які, зі свого боку, можуть забезпечуватися через точно визначені та перелічувані імовірності. Системний характер повсякденного діяння, як здається Гратгофу, має свої коріння: схему типізації, що визначає ситуацію діяння як нормальну, у той час як сама собою не може бути віднесена до дій.

З поданого бачення випливають такі висновки. Здійснені розвідки в межах соціальної феноменології щодо проблеми соціальної релевантності експлікують системні обмеженості в інтерпретації релевантності ситуації інтеракції і «нормального» контексту, що в свою чергу сприяє здоланню картезіанських обмеженостей. У такому разі спостережені у соціальному

житті заміщення відкритих можливостей проблематичними доцільно інтерпретувати як прагнення до заміни існуючого зв'язку через його комплексний формалізуючий рівень системним. З цього випливає уявлення про те, що системи регулюють перехід від відкритих до проблематичних сумнівних станів, котрі в нормальній повсякденності визнаються самозрозумілими. Відповідне заміщення системними структурами призводить до викривлення та аберації в соціальному середовищі. Слушним щодо цього стає приклад, наведений Гратгофом: від звинуваченого на суді вимагають виконання за судженнями нормальності щодо судового тексту. Звернення до соціального середовища, а також до повсякденного зв'язку дій звичайно вилучено в таких судженнях про нормальність, замість цього – як пише Гратгоф – діє драматургія рольової інтеракції. У такому разі типізації нормальності, які мали б бути звернуті до конститутивного підґрунтя чинного активного соціального середовища, заміщуються на «системи» наукових схем нормальності, котрі повинні приводити до надійних предикацій ненормальності. Зазначаючи слушність таких зауважень, доречно підкреслити ще раз, що надійність відповідних схем нормальності конститується та виконується на рівні, на якому вони здатні досягнути конституанти соціального середовища повсякденної нормальності. Зважаючи на це, вирішальним є виявлена тут контекст-зміна між судженнями нормальності та ненормальності. У зв'язку з тим, що немає, як вважає Гратгоф, каузальної надійності в нормальних очікуваннях дій соціального середовища, то такого роду судження конституються за допомогою поданих суджень про аномальність задля підстрахування переліченою передбачливістю. У подальших дослідженнях маємо намір в межах вивчення проблеми соціальної релевантності «тематизувати абдукцію».

Примітки

¹ лапки уживані для підкреслення специфіки евристичної ситуації.

² таке термінологічне сполучення уживане навмисно не задля затьмарення сенсу, а відзначення евристичної значущості бачення або убачання розрізнення, що зумовить інші наслідки. І не в останню чергу це зумовлено якраз із «зануренням у зарости філософської рефлексії».

³ Проте поруч з таким поглядом існує інший, поданий Габермасом у творі «Моральна свідомість і комунікативна дія», де розглянуто абдуктивний характер дослідницького процесу, але усунуто допредикативний аспект абдукції. Відверто кажучи, ця цікава проблематика варта і вимагає окремого досконалого дослідження.

1. Садоха О. Про дослідний та / або дослідницький стиль // Науковий вісник. Серія «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди.– Вип. 22.– Харків: ОВС, 2006.– С. 3–10.
2. Садоха О. «Тема» соціальної релевантності в міркуваннях Гратгоффа // Філософсько-антропологічні студії 2004.– К.: СтилоС; Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2004.– (Спецвипуск).– С. 327–335.
3. Садоха О. Феноменологічні розвідки у площині соціальної філософії: між «Мілієу-дескрипцією» і «повсякденною герменевтикою».– Харків: ХНПУ, 2006.– 177 с.
4. Садоха О. Шляхом «безпосереднього» осягнення // Мультиверсум: філософський альманах: зб. наук. праць.– Вип. 57.– Київ: Український центр духовної культури, 2006.–С. 175–186.
5. Brand G. Die Lebenswelt. Eine Philosophie des konkreten Apriori.– Berlin: Grauter, 1971.– 651 S.
6. Grathoff R. Milieu und Lebenswelt. Einführung in die phänomenologische Soziologie und die sozialphänomenologische Forschung.– Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1989.– 482 S.
7. Grathoff R. «Über logische und soziale Typen» (Manuskript, Konstanz 1975), а також Neue Hefte für Philosophie 9.– 1976.– S. 115–133.